

Azerbaycan Folklorunda Çocuk Mevzusu

Türkey RAHİMOVA

Linköping Üniversitesi, Çocuk Bilimleri Bölümü, İsveç

*Sorumlu Yazar

turk_ay@hotmail.com

Özet

XIX. asra kadar mevcut olan düşünceye göre çocuklar dış dünya hakkında doğru bilgiler almadan yetiştirilirdi. Olaylara karışmak ve yargılamak gibi bir hakka sahip olmamaları, büyüdüklerinde onları toplumun sorumsuz üyelerine çevirmiş ve toplum asırlarca onlardaki bu sorumsuzluğu aradan kaldırmak için mücadele vermiştir. Batı'daki milletleşme sürecinin yaranması ve halkların bir merkezi güç, bir dil ve bir kültür altında toplaşması yeni toplum yarattı ki, bu da yeni kimliklerin yaranmasını gerektirdi. Böylece çocukluk anlayışı yaranarak çocuklara yeni bakış açısından bakma geleneğini gündeme getirdi. Freud, Piaget ve Vygotsky'nin düşünceleri toplumda ayak açarak yer almağa başladı. Bu düşüncelere göre çocuklar biyoloji kimliklerinin yanı sıra sosyal ve kültürel kimliklere sahiptir. Yani çocuklar dünyanın algıladığı şekilde biçimlendiriliyorlar ve aynı zamanda dünyanın kendisini biçimlendiriyorlar. Bütün bu düşünceler çocukları toplumun önemli aktörlerine çevirdi ve bu aktörler ilerde dünyadaki mücadeleleri yönlendirmek gücüne sahiplendiler.

Peki Batı'daki bu düşünceler Türk dünyasında hangi şekilde kendini göstermekteydi? Masallardaki çocuk karakterler gerçekten sorumsuz ve gerçekleri değişme gücünden uzak biri olarak nitelendiriliyorlardı mı? Eğer öyleyse peki neden padişahlar bir zorluğa düştüklerinde çocuklarının yardımıyla devletlerini ve halklarını kurtarıyorlardı? Bütün bunlar Türk dünyasında çocuğa verilen değer ve çocuğun sahip olduğu gücün bir göstergesi değil midir? Bu sorulara cevap vermek için başvurulacak yollardan biri de folklorumuzdur.

Bildiride Türk halklarının, özellikle Azerbaycan folklorunun örneklerine dayanarak çocuk konusu araştırılacak ve Türk düşüncesindeki çocuğun ne gibi haklara ve güce sahip olduğu aydınlatılmağa çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: çocukluk, Azerbaycan folklorunda çocuk, çocuk karakterler

Abstract

Until XIX centuries it was believed children were raised in regard with the information about outer world. Since they did not have right to interfere with the events or judge them they became irresponsible members of the society and the society had long struggled to remove this irresponsibility. Nationalization process in the West which gathered nations around one central power, one language and one culture resulted in the formation of new type of society and this process necessitated the creation of new identities. Thus childhood conception was created which brought new way of looking at children. Freud, Piaget, Vygotsky's views made their way into the societies. Due to these views children had not only biological but also social and cultural identities. In other words these views claimed that children are shaped given the views of world yet they shape the world itself. All these turned children into active actors of the society and these actors gained power over directing future conflicts in the world.

Yet how turkic world considered these western views? Are child characters described as irresponsible and powerless enough not to be able to change the reality in our stories. If so then why our kings saved their nations and states with the help of their kids whenever they faced difficulties?! Does not it show how turkic world value children and what kind of power the children have?! In order to find answers to these questions it is of help to turn to our folklore.

The research paper will deal with child issues based on turkic nations' especially Azerbaijani folklore and try to find what kind of power and rights children had in turkic world.

Key words: childhood, child in Azerbaijani folklore, child characters.

Çocukluk ve Çocuğa Tarihi Bir Bakış

Çocukluk nedir sorusuna sosyolog Jens (2006) cevap vererek belirtiyor ki, çocukluk yılları bizim kimliğimizi biçimlendirerek çağdaş toplumdaki şansımızı belirliyor. Bu yüzden biz çocuklara "görünmez mahlûk", "yarım insan" ve ya "yetişmemişler" çerçevesinden bakmamalıyız. Çünkü onlar toplumu biçimlendirerek ona yön veriyorlar. Ama çocuklara bir universal bakış noktasından da bakamayız,

çünkü her bir insan ait olduğu kültür çerçevesinde vardır ve onun araştırılması da ilk olarak o kültürün araştırılmasından başlıyor. Sosyal aktör olan çocuklar ait oldukları kültürün sahip olduğu usul ve kurallarına tabi olduğundan bu kurallar ve usuller tarafından yönlendiriliyorlar. Yani onların hareketleri ya tabii olarak ya da çevrenin etkisiyle biçimleniyor. Bu sebepten çocuk mevzusunu araştırırken mevcut kültürü analiz etmek lazımdır. Bu araştırmaların zengin netice vereceği

alanlardan biri de folklorudur. Araştırmada folklorun tahliline geçmeden önce çocuk ve çocukluk tarihine kısaca bakalım.

Çocuk mevsusu günümüzün önemli mevzularından biri olarak toplum hayatının bütün alanlarında kendini göstermektedir. Lakin XIX. asrın sonlarına kadar çocuk mevsusu geniş araştırılmamış bir alan olarak kalmıştı. Eğer en eski çağlara bakarsak çocuk ölümünün, yeni doğulan çocukların terk edilmesinin, çocukların Tanrılara kurban verilmesinin geniş yayıldığını görmek mümkün. Kızlar bu gerçeği daha ağır şekilde yaşıyorlardı. Arap ülkelerinde İslam'dan önce yeni doğulan kız çocuklarını diri-diri gömüyorlardı. Veya XIX. asra kadar Fransa çiftçileri yalnız erkekleri kendi evlatları gibi görüyorlardı. Lakin XIX. asırdan başlayarak Avrupa toplumlarının çocuklara karşı olan kaygısız davranışı değişmeye başladı. Çünkü ilmi-sosyoloji araştırmalarda çocuk mevsusu önemli bir faktör olarak gündeme geliyordu. Buna örnek olarak bir hususa dikkat edelim. Toplumun problemleri ve ya kriminal insanların araştırırken mutlaka onların çocukluk yıllarına bakıyoruz. Çoğu zaman araştırmalar da gösteriyor ki, kriminalistler çocukluk yıllarında yaşadıkları deneyimler sonucu bu yolu seçiyorlar. Başka bir örneğe bakalım. Tarih ispat etmiştir ki, birçok ülkelerde savaştan sonra çocukların sayısı artıyor, çünkü insanlar çocukları geleceğin umudu olarak görüyorlar. Verhellen Eugeen (2000) iddia ediyor ki, çocuk imajı XVI. asırda bulunmuş ve bu yüzden insanlar onlara değer vermeğe başlamıştı ki, bunun neticesi olarak yalnız erkek çocukları eğitmeye başlamışlar. Eğitim sayesinde çocuklar geleceğin umudu olarak yetiştirilmeye başladı. Böylelikle çocuklara yeni bakış açısı yarandı ki, bu da onları araştırmaların merkezine getirdi. Freud, Piaget ve Vygotsky gibi dev bilim adamları çocuğu kendi araştırmaların ta merkezine koydular. Her üç bilim adamının ortak tarafları şu idi ki, onlar çocukların sadece biyolojik değil de sosyal ve kültürel kimliklerinin olduğunu da iddia ediyorlardı. Freud (1910) çocuğun günahsız ve temiz değil de seksüel fantezileri ve arzuları olduğunu iddia ediyor, Piaget (1955) çocukların büyüklerden farklı bir şekilde düşünüp de olayları farklı şekilde algıladığını iddia ediyor, Vygotsky (1934) de çocuğun yetişmesinde çevresinin çok önemli rol oynadığını iddia etmekle çocuğun toplumdaki aktif rolünü kanıtladılar. Araştırmalara çocukların getirilmesiyle toplumda çocukların üstlendiği rol yeni biçim almağa başladı. Çocukların toplumdaki yerinin değerlendirilmesi de çocukluk kavramını gündeme getirdi.

XX. asrın ikinci yarısına kadar çocukluğun tarihi ilmi bakımdan araştırılmamış ve hatta bilimde böyle bir kavram daha belirmemişti. Bu yüzden dünyada çocukluğun tarihi gelişim sistemiyle ilgili düşünceler o kadar da belirgin değildi. Bu hususta ilk adımı Fransa'nın tanınmış tarihçi ve demografi bilim adamı Philippe Aries (1914-1984) attı ve 1960'larda basılmış *Çocuk ve Eski Düzendeki Aile Yaşamı* ("L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime") eseriyle bilimde yeni bir çığır açtı.

Philippe Aries gösterdi ki, çocukluk insanın gelişiminin sadece tabii ve evrensel bir merhalesi değil. Çocukluk karışık sosyal ve kültürel mazmunu olan bir kavramdır. Çocukluk tarihinin öğrenilmesi yalnız objektif statistik malumatı (örneğin, ahalinin yaş terkininin dinamikası hakkında) değil de tarihi-kültürel, psikoloji durumu bilmeği talep ediyor (Kon 2010: 13).

Philippe Aries (1999) orta asırlardan kalma ikona ve resimleri ve giyim tarzlarını araştırmış ve bu araştırmanın verdiği delillere dayanarak orta yüzyıllıklar Avrupa'sında çocuk ve çocukluk devri kavramlarının tarihini öğrenmiştir. Araştırmacıya göre yaşla bağlı özel bir sosyal-psikolojik kategori olarak, çocukluk kavramı yeni yaranmıştır. Orta asırlar boyunca çocuklar büyüklerden ne sosyal, ne de psikolojik yönde ayrılmamıştı. Bir az küçük ölçüde olsa da, çocuklar aynen büyükler gibi giyiniyordu, büyüklerin oynadığı oyunları oynuyordu ve büyüklerin gördüğü işleri görüyordu. Ölüm çocuklardan saklanmadığı gibi bu gün ayıp sayılan bir sıra hareketler hiç bir utanma duygusu olmadan çocukların yanında gerçekleşiyordu, yani çocuktan saklanacak bir şey yoktu.

Böylelikle Batı düşüncesinde çocuğa yönelik en iyi yanaşma onlarla büyükler gibi davranmak oluyordu. Hatta XVIII. asra kadar Avrupa'da "...özellikle soylu aileler çocuklar için ayrı giyimi böyle kabul etmiyor, onları saç modellerinden ayakkabılarına kadar büyükler gibi süsleyip giyindiriyorlardı. Dolayısıyla onlardan büyükler gibi düşünüp davranmaları bekleniyordu" (Cengiz 2008). Bütün bunlar çocukların kendi çocukluk çağlarını çocuk gibi yaşamalarına mani oluyordu. Bu iddia Philippe Ariesin araştırmasında da kanıtlanıyor. Araştırmacıya göre orta yüzyıllıkta yapılmış tasvirlerde çocuğu büyükten ayırt edecek bir karakteristik çizgi yoktur. Örnek olarak İncil'deki minyatürü inceleyen Aries burada çevresine sekiz çocuk toplanan İsa'ya dikkatleri çekiyor. Ancak resimden açık olarak görünen şudur ki, İsa'nın çevresinde gösterilen sekiz çocuk figürlerinin hepsi gerçek erkek resimleridir ve bu resimlerin çocuk olmasını ispatlayan hiçbir karakteristik çizgi yoktur, sadece, bir çizgi var: küçük ölçüde verilmiştir. Yani tasvirde çocukları büyüklerden farklı kılan onların boyunun küçük olmasıdır. Bu ve bu gibi bir sıra delillerden Aries'in çıkardığı sonuç budur ki, orta asırlarda var olan tasavvurlara göre, çocuklar "küçük büyükler" den başka kimse değildiler. Hatta Aries daha da ileri giderek iddia ediyor ki, o devir için Avrupa dillerinde (daha çok Fransızca) çocukları, çocukluğun farklı yaş dönemlerini bildirecek farklı sözler bile yokmuş. Lakin sonradan bu fikir itirazla karşılandı ve çocukluğun farklı yaş dönemleriyle bağlı anlayışların orta yüzyıllarda da olduğu ileri sürüldü (Zarechkiy 2008). Philippe Ariesin düşüncelerinden yararlanarak söyleyebiliriz ki, Yeni çağa dek dünya "büyüklerin dünyası"ydı ve bu dünyada çocuk yalnız küçük büyük sayılırdı, onun yaş özellikleri ise hiç kimseyi derinden düşündürmüyordu (Zarechkiy 2008).

Batıda, örneğin Yunanistan'da, Roma'da çocuk bir eşya gibi görülüyor ve babanın mülkü olarak kabul ediliyordu (Cengiz 2008). Hatta bazı ülkelerde bu "küçük büyük" adam bile sayılmazdı. Örneğin, Rusya İmperyasının mahkeme sisteminde çocuğu öldüren bir canıyla hayvanı öldüren birisi aynı şekilde yargılanırdı (Sklyarova 2010). Malumdur ki, bu ayrılaştırma hayvanın yüksek değerlendirilmesinden değil de o devir için Rusya'da çocuğa karşı olan tavrın aşağı olmasında ileri geliyordu.

Böylece Batı düşüncesinde çocuğun "yarım insan" ve ya "küçük büyükler" olarak algılanıp da sonralar seksüel fantezileri bile olan "tam insan" ve ya "büyüklerden farklı düşünen bir insan" gibi karşılandığını görmüş olduk. Peki Türk dünyası çocuğu hangi şekilde algıyordu? Batıdaki bu düşünceler Türk dünyasında hangi şekilde kendini

göstermekteydi? Soruya cevap bulmak için çocuk edebiyatı ve folkloru kısaca bakıldıktan sonra Azerbaycan folklorundaki masallar incelenmektedir.

Çocuk Edebiyatı ve Folklor

Tarih boyu halklar çocukların yetiştirilmesiyle ilgili fikirlerini ve tecrübelerini sonraki kuşaklara geçirmiştir. Eskiden hep folkloru rast gelinen bu fikirler devrin ister siyasi, isterse de sosyal gerçekliklerini yansıtmıştır. Peki folklor kendisi nedir? Araştırmacı Brunvand folklorcuların düşüncelerine dayanarak folklorun 5 özelliğini belirtiyor: (1) o şifahidir; (2) o gelenekseldir; (3) o farklı versiyonlarda mevcuttur; (4) o genelde anonimdir; (5) o formüleştirelmeye çalışılıyor (Ord 1986). Aynı tasnif bütün folklor örnekleri için geçerli kılınabilir. Fakat çağdaş dünyamızda bütün dünya folklorunu birleştiren diğer bir özellik de onun genelde çocuk edebiyatında geniş yayılmasıdır. Çağdaş dünyada folklor hikâyeleri neden en çok çocuk edebiyatında bu kadar önemlidir sorusuna Ord (1986) cevap vererek belirtiyor ki, folklorun popülerliği yazarlar ve okurların her ikisinin bu konuyla yakından bilgili olmasından ileri geliyor. Araştırmacının fikrine göre, halk kahramanları hakkında hikâyeler, hafızada rahat kalan macera motifleri ve karakterler folkloru çocuk edebiyatında vazgeçilmez kılıyor. Anna Smol (1996) İskoçyalı araştırmacı Andrew Lang (1844-1912)'in folklorla ilgili yaptığı incelemelerden kaynaklanarak böyle bir neticeye geliyor ki, eski çağlarda insanlar pek gelişmediklerinden onlar sihirli ve mucizeli folklor hikâyelerine inanıyorlardı. Fakat günümüzde eğitilmiş ve dünya görüşü gelişmiş insanlar bu basit iddialı hikâyelere inanmıyor. Fakat eğitim durumları fazla gelişmemiş çocuklarsa kolaylıkla bu hikâyelere inanıyorlar. Araştırmacı Kidd Kenneth (2004) de aynı yaklaşımla konuyu inceleyerek iddia ediyor ki, küçük çocuklar okuma yazma bilmediklerinden hikâye ve masal dinlemeği sevdikleri için çocuk edebiyatında folklor en önemli yer tutuyor. Bütün bu iddialar gösteriyor ki, folklor hikâyeleri ve masalları günümüzde çocuk edebiyatında çoğunluk teşkil ediyor. Peki Türk dünyasında Türk kültürünü, gelenek-göreneklerini ve inançlarını yansıtan folklorumuz çocuklarımızı nasıl tasvir ediyordu? Bu soruya cevap bulmak için Azerbaycan folklorundaki masallara ve onların kahramanlarına göz atalım.

Azerbaycan Folklorunda Çocuk

Türk dünyasının bir parçası olan Azerbaycan folkloru, Türk düşünce sistemini yansıtmaya bakımından sadece Azerbaycan için değil bütün Türk dünyası için çok önemlidir. Bu düşünce sistemi içerisinde çocuklara yönelik ne gibi nüanslar olduğunu anlamak için mutlaka birtakım örnekler dayanmak gerekir. Bu örnekler içerisinde masallar özellikle ilgi çekiyor. Bu yüzden bu araştırma folklorun sadece masallar bölümünü inceleyip orada Türk düşünce sisteminin mahsulü olan çocuklara yönelik birtakım fikirleri dikkate sunacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, araştırma çocuk folklorunu değil de genelde Azerbaycan folklorunda çocuk konusunu ve çocuk karakterlerinin incelenmesi vasıtası ile çocuklara yönelik düşünceleri araştırmayı hedeflemiştir.

Çocukluk kavramını analiz ederken ilk akla gelen soru şudur: çocukluk hangi yaş dönemini kapsamaktadır?!

Günümüzde Türk devletlerinin de onayladığı “Çocuk Hakları Sözleşmesi” (1989)'nin birince maddesinde

gösteriliyor ki, 18 yaşına kadar her bir insan çocuktur. Bu yüzden 18 yaşına ermemiş her bir çocuk ister maddi isterse de manevi olarak destekle temin edilmeli ve o şiddet, zorbalık, açlık gibi her türlü zorluklardan korunmalıdır. Savaş zamanı da korunması gereken çocuklar bir sıra hallerde savaşmak zorunda kalıyorlar. Bu hak onlara 15 yaşlarına gelince veriliyor ve Sözleşmenin 38. maddesinde şöyle söyleniyor: “Taraflar Devletler, özellikle on beş yaşına gelmemiş çocukları askere almaktan kaçınırlar. Taraflar Devletler, on beş ile on sekiz yaş arasındaki çocukların silâh altına alınmaları gereken durumlarda, önceliği yaşça büyük olanlara vermek için çaba gösterirler”. Demek ki, 18 yaşa kadar savaşmaması gereken çocuklar özel durumlarda 15 yaşından itibaren savaşabilirler. Bu fikirler birçok dünya devletlerinin XX. yüzyılda bir araya gelerek yaptığı ortak çalışma olan “Çocuk Hakları Sözleşmesi”nde yer alıyor. Fakat aynı düşünce asırlar önce yaratılan Türk folklor örneklerinde önümüze çıkmaktadır. Bu örnekler göre 15 yaşına erişen çocuklar artık çocuk olmaktan çıkıyor ve olaylara müdahale ederek, yeni bir yaşam kurabilme gücünü sahipleniyorlar. Örneğin “Melikmemmed’in Masalı”nda elma yiyerek 15 yaşlı yiğit bir pehlivana dönüşmek arzusuyla tutuşan padişah her sabah başa gider fakat elmayı bulamazmış. Birçok masallarda evlat sahibi olan anne-babalar çocuklarını 15 yaşında evlendirmeye çalışmışlar. Örneğin, “Şems Gemer” masalında yıllarca evlat hasretiyle dert çeken padişah nihayet erkek evlat sahibi olur. Çocuk 15 yaşına gelince padişah karısına şöyle söyler: “Ey benim sevimli haremim, artık yaşlandık, bu gün, yarın ahirete gideceğiz. Gel sağ iken gözümüzün ağır-karası olan çocuğumuza evlendirelim” (Ahundov 2005: 6). “Taptık” masalında Gemer Hanım 15 yaşa geldiğinde artık evlenmek için ona dünyanın dört bir tarafından elçi geliyordu. “Emir ile Şah Kızı” masalında Emir 15 yaşa geldiği için çok yaşlandığını düşünen babası Emir’le ilgili karısına vasiyet ediyor ve aynı yaşta da babası öldükten sonra Emir gaddar padişah ve onun adamlarını mağlup ederek halkı onun zulmünden kurtarıyor. “Ağ Atlı Oğlan” masalındaysa evladı olmayan padişaha sihirli gücü olan derviş yardım ederek evladı olmasını sağlıyor. Fakat karşılığında ondan bir şey istiyor:

“Padişah sağ olsun, ben sana bir ilaç veririm, her karından bir oğlun olur. Fakat bir şartım var.

Padişah soruyor:

Ne şart:

Derviş cevap veriyor:

“Çocuklar 15 yaşına yetiştiğinde onlardan birini bana vereceksin.” (Ahundov 2005: 286).

Böylelikle folklor örneklerine dayanarak söylenebilir ki, Azerbaycan Türk düşüncesinde 15 yaş ister fiziki isterse de psikolojik olarak insanların yetiştiği bir yaş dönemi olarak görülüyor ve çocukların çocukluk dönemi 18 yaşta değil de genellikle 15 yaşta bitiyor. 15 yaşında olan ve devrimizde hala çocuk sayılan bu karakterler sevindikleri uğruna devlerle çarpışıyor, halkı gaddar padişahların zulmünden kurtarıyor, ülkede adaleti tesis ediyorlar.

Türk dünyasında çocuğa verilen en önemli değer göstergesi olarak her bir ailenin çocuk hasretiyle yanıp tutuştuğunu göstermek yeterlidir. Yüzlerce masal örneklerinde çocuksuz olan bütün karakterler evlat sahibi olabilmek için Allaha dualar ediyor, sadaka veriyor, kimsesizlere el tutuyor ve çocuk doğduğunda da günlerce şenlik ediyorlardı.

Çocuğun doğması çoğu zaman mistik bir gücün simgesi olan “elma” yenmesi sonucunda gerçekleşiyor. Örneğin, “Peri Hanımın Masalı”nda padişahla vezirin evlatları olmuyor. Onlara bir elma veren derviş bu elmayı kendi karlılarıyla birlikte yemelerini söylüyor. Bu sözü yerine getirdikten sonra padişahla vezirin karısı hamile kalıyor ve her biri bir erkek evlat dünyaya getiriyorlar. Fakat evlat çocuklarıyla ilgili en çok dikkati çeken şey onların 3 kişiden ibaret olması yani genelde evlatlar 3 erkek kardeş bazen ise 3 kız kardeş oluyorlar. Mesela, “Lâlm¹ Masalı”nda bir lâl uğrunda mücadele veren 3 erkek kardeş, “Hacının Kızı” masalında 3 kız kardeş, “Melikmemmed’in Masalı”nda 3 erkek kardeş ve “Ağ Atlı Oğlan” masalında da yine 3 erkek kardeş motifi önümüze çıkmaktadır. Bu masallar içerisinde en çok dikkat çeken şey kardeşlerden üçüncüsünün yaşça küçük olmasına bakmayarak daha aktif, daha çelik olup da olumsuz güçlere karşı savaşarak onlara galip gelmeleridir. Demek ki, Türk düşünce sisteminde üçüncü çocuklar ilk çocuklardan daha da güçlü ve akıllı oluyorlar. Peki bu düşünce nereden geliyor ve niçin Türkler bu düşünceye sahiptiler? Bu iddia günümüzde bilim adamlarınca kanıtlanıyor mu?

Ailede doğan çocukların kimliklerinin kaçınıcı çocuk olarak doğmalarından kaynaklanarak biçimlenmesi Alfred Adler (1870-1937) tarafından ileri sürülmüştür. Adlerin (1958) sözlerine göre ailede doğum sırası kişinin kimliğinin biçimlenmesine etki göstererek kardeşler arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmaya yardım edecek en önemli hususlardan biridir. Bu iddiayı rehber tutarak yapılan bir sıra araştırmacılar da özellikle büyük çocuklar ve küçük çocuklar arasındaki farkın aslında doğum sırasına göre olduğunu ispat etmişler. Örneğin, Melissa Dixon et al² (2008) ailedeki çocukları doğma sıralarına göre inceleyerek şu sonuca gelmişler ki, ilk çocuklar daha sakin ve itaatkâr oluyor amma en küçük ve en son doğan çocuklar ise daha impulsiv olup aktif yaşantıya yöneliyorlar. Courtiol et al (2009) yüzlerce katılımcının iştiraki ile hayata geçirdikleri araştırmada ilk doğulan çocukların en son doğulan çocuklardan daha az güvenilir olmasını bulmuşlar. Böylelikle XX. yüzyılda Batı dünyasında ilmi araştırmaların kanıtlamaya çalıştığı “büyük kardeş” ve “küçük kardeş” kavramları Türk folklorunda tâ eskilerden aksettirilmiş ve doğum sırasına göre ailedeki çocukların kişilikleri arasındaki farklılıklar gösterilmiştir.

Azerbaycan masallarında çocuğun eğitim sorunu çok önemli bir yer tutuyor. Eğitim çocuğu toplum hayatına hazırlamanın en ciddi özüllerinden biri gibi algılanıyor ve anne-baba her zaman çalışıyor ki, çocukları okula giderek okuma-yazma öğrenip biliklere, o sıradan tilsim ve olağanüstü başarılar yiyelensin, pehlivanlık şiirlerinden haberdar olup kendini kötülerden kol ve akıl gücüne koruyabilsin. Masal çocukları tek okulda yok, bir sıra durumlarda büyüğü yanında da eğitim-öğretim görüyor (örneğin, “Okkayla Ahmed”, “Ahvay” vb. masallar), özellikle de kendi anne-babasının, bazen de ihtiyar insanların yahut mucize yiyesi hayvanların dediklerini dinlemekle/önerilerini kabul etmekle bilgi edinip varlıklarını sürdürüyorlar. Özellikle, büyüklerden aldığı öğütler çocuğu toplum hayatına hazırlamakta çok önemli rol oynuyor. Örneğin, “İki yoldaş”, “Tahta Kılınç” gibi

masallarda annesi veya büyük annesi çocuğa böyle bir öğüt, daha doğrusu hayat dersi veriyor: sefere çıkarken birisi ile yol yoldaşı olursan, onu sına ki, kimliğini tanıyasın. Önce yemek yerken ekmeği ver bölsün, eğer ekmeğin çok hissesini kendine götürüp azını sene veriyorsa, bil ki, onunla arkadaşlık etmeye değmez. Ekmeği ten yarıdan bölüyorsa yahut kendine daha az ekmeği alıyorsa, onunla arkadaşlık et. İkinci olarak, adama de ki, bir saat durup seni beklesin. Eğer beklemezse, ondan uzak dur, beklese, onunla arkadaşlık etmek olur. Üçüncüsü de, bir çaydan geçerken de ki, gel seni arkama alıp çaydan geçirim, eğer hemen razılaşa, ondan uzaklaş, yok, razılaşmayıp kendisi seni sırtına alır ve çaydan geçirirse, demek o, iyi bir arkadaşdır.

Tabii ki, hiç de bütün anne-babalar çocuğa karşı böyle iyimser davranıp onun toplum hayatına doğru hazırlanmasına çalışmıyor, tersine bazen zalim baba yahut art niyetli üvey anne çocuğa karşı her vasıta ile şiddet uyguluyor ve buradan da Azerbaycan masallarında çocuk sorununun yeni bir yönü ileri geliyor: çocuğa yönelik ebeveyn şiddeti ve çocuğun bu şiddete karşı direnişi. “Kuş dili bilen İskender”, “Üç bacı”, “Lala ve Nergiz”, “Dünya gözeli”, “Kara at” vb. masallar çocuğun ebeveyn zulmüne uğrayıp da buna karşı direnmesi ve bin bir zorluklarla yüzleşerek sonda galip gelmesi üzerinde kurulmuştur.

Azerbaycan masallarında kahraman çocuklar kötülere, zalimlere, her türden olan gerçek veya uydurma güçlere karşı yaşam mücadelesi veriyor ve bütün zorlukları yenerek zulme uğramış insanları kurtarıyorlar. Doğruyu ortaya çıkarmak, hak-adaleti yerine koymak masalların çocuk kahramanları için esas sorunlardan biridir ve Azerbaycan masallarında çok zaman bu sorunu çözen üç veya yedi kardeşin en küçüğü yahut da on beş yaşa dek olan yiğit çocuklardır. “Yusifle Senuber” masalında küçük Yusuf, “Benidaş şehrinin sirtti” masalında vezirin küçük kızı, “Akıllı kız” masalında padişahın küçük kızı, “Uşak pehlivan” masalında uşak (çocuk) pehlivan vb. masal kahramanları bu bakımdan dikkati celbediyor.

Azerbaycan folklorunda çocuk karakterleri nitelendirecek özelliklerden biri de onların seyahate çıkmalarıdır. Laura Raidonis Bates (2007) folklor ve çocuk edebiyatında ayrılık motifini araştırırken 1. Ayrılma 2. Macera ve 3. Eve geri dönüş amillerini vurguluyor. Aynı motifler Azerbaycan folklorunda de müşahede edilmektedir. Çoğu masallarda ayrılma farklı sebeplerden dolayı gerçekleşse de yaşanan macera ve eve geri dönüş motifleri hemen hemen aynıdır. Mesela “Teletin Masalı”nda yaşlı ninesine para kazanmakta yardım etmek için evden ayrılmak zorunda kalan Telet zalim tüccarın açgözlülüğü yüzünden zorluklarla karşılaşılıyor ve zorluklardan aklının gücü sayesinde kurtularak ninesinin yanına-evine galip olarak geri dönüyor. “Üç Kardeş” masalında amcaları padişah olan üç erkek kardeş ülkeden sürgün ediliyorlar ve yine üçüncü kardeş geri dönerek amcasını öldürüyor ve padişahlığı ele geçiriyor. “Balıklar Padişahı ile Yakub” masalında babası tarafından şehirden sürgün edilen Yakub en sonda babasının gözlerinin açılması için gerekli olan kanı bularak geri dönüyor ve mutlu sonluğa kavuşuyorlar. Örneklerden de görüldüğü gibi Azerbaycan folklorundaki evden ayrılmak zorunda kalan kahramanlar evlerine geri dönüyor ve mutlu sonu yakalıyorlar.

1 Lâl-kıymetli kırmızı taş.

2 Ve öbürleri.

KAYNAKÇA

- [1] Adler, A. (1958), *What life should mean to you*, New York: Capricorn.
- [2] Anna, Smol (1996), "The "Savage" and the "Civilized": Andrew Lang's Representation of the Child and the Translation of Folklore", *Children's Literature Association Quarterly*, Volume 21, Number 4, pp. 177-183.
- [3] Арьес, Филипп (1999), *Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке* Издательство Уральского университета.
- [4] *Azərbaycan nağılları* (2005), Beş cilddə. IV cild. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Courtiol, Alexandre; Raymond, Michel; Faurie, Charlotte (2009) "Birth order affects behaviour in the investment game: firstborns are less trustful and reciprocate less" *Animal Behaviour*, Vol. 78 Issue 6, p1405-1411.
- [5] "Çocuk Hakları Sözleşmesi" <http://www.finfo.dk/es-ve-gebelik-tr/cocuklar/cocuk-haklari-sozlesmesi/>
- [6] Dixon, Melissa M.; Reyes, Carla J.; Leppert, Mark F.; Pappas, Lisa M. (2008) "Personality and birth order in large families". *Personality & Individual Differences*, Jan2008, Vol. 44 Issue 1, p119-128.
- [7] Freud, Sigmund (1910), "The Origin and Development of Psychoanalysis" *American Journal of Psychology*, 21, 181-218.
<http://psychclassics.yorku.ca/Freud/Origin/origin1.htm>
- [8] Kidd, Kenneth B. (2004), "Psychoanalysis and Children's Literature: The Case for Complementarity", *The Lion and the Unicorn*, Volume 28, Number 1, pp. 109-130.
- [9] Piaget, Jean (1955), "The Construction of Reality in the Child" <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/piaget2.htm>
- [10] Priscilla A. Ord (1986), "Children's Literature and the Folklore Connection".
- [11] *Children's Literature Association Quarterly*, Volume 11, Number 3, pp. 114-115.
- [12] Qvortrup, J. (2006), Editorial: Are children subjects or a liability?, Vol 13(4): 435-439.
- [13] Raidonis Bates, Laura (2007), "Sweet Sorrow": The Universal Theme of Separation in Folklore and Children's Literature Lion & the Unicorn, Jan2007, Vol. 31 Issue 1, p48-64, 17p.
- [14] Verhellen, Eugeen (2000), *Convention on the rights of the child*, Leuven, Garant Publishers.
- [15] Vygotsky, Lev (1933), "Play and its role in the Mental Development of the Child" <http://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/1933/play.htm>